



Transskription af:

Obscuritas

3:5 Trolddomspotten i Næstved: Maren Eriks kan hjælpe dig med kærligheden

Vært og tilrettelægger: Louise Lindblad

Medvirkende: Louise Hauberg Lindgaard, historiker og ph.d.-stipendiat, Syddansk Universitet, og Poul Grinder-Hansen, fortæller

Redaktør: Rikke Caroline Carlsen

Fortæller: Mellem bakker og skovstrækninger ude på landet i Østjylland i begyndelsen af 1800-tallet er naboer og bekendte til den nyligt afdøde bonde Lars som aftalt mødt op ude foran hans rødkalkede, firelængede gård. Den opgave, de står overfor, skal løses hurtigt. Et stort hul ind til storstuen, som de dagen forinden havde åbnet i en af gårdens lervægge skal lukkes til igen, og det skal gøres nu. For det er ikke mange timer siden, at den gamle bonde blev båret ud gennem selv samme åbning i sin kiste ud gennem døddøren. Nu skal den klines til igen. For bondens genfærd vil forsøge at finde vej tilbage til sin gård, og han skulle jo nødig kunne komme ind.

Louise Lindblad: Du lytter til obscuritas. Det her er sæsonen om dødens ritualer. Vi bliver i begyndelsen af 1800-tallet, men vi bevæger os fra København og historien om den skindøde Gertrud Birgitte Bodenhoff, som vi hørte om i sidste afsnit, til en gård i Østjylland, hvor en bonde ligger på sit dødsleje.

...

Altså døddøren, er det en, man kan gå igennem nu her i dag?

Mette Boritz: [Det vil] jeg ikke håbe. Så er vi jo i store problemer, hvis vi kan det.

Louise Lindblad: Mit navn er Louise Lindblad. Jeg er taget med museumsinspektør ved Nationalmuseet Mette Boritz til den rødkalkede, firelængede Engkjærgård. For at sende den døende bonde Lars godt af sted, sådan som det kunne være foregået i 1800-tallets landbrugssamfund.

Mette Boritz: Vi er lige trådt ind og ser ind i hans alkove, hvor han ligger. Det ser ikke ud som om at der er så meget at gøre, så han ligger nok på sit sidste. Men han har også gjort sig nogle tanker om, at nu er livet ved at være slut. Når vi er tilbage i starten af 1800-tallet, så havde man en meget stærk tro på skæbnen, og man kunne ikke undsige sig sin skæbne, men man kunne sørge for at gøre sig klar til det, der kom efter døden, og til at man forlod livet på den bedste måde. Og noget af det, man jo gjorde, det var jo selvfølgelig at se: er der noget, man kan gøre? Man kunne, når man ligger på sit dødsleje, så kunne man jo blive tilset, hvis der var overhoved mulighed for det, af en læge. Det var der ikke så mange af i starten af 1800-tallet, men ellers den kloge kone havde måske været forbi... Set om der var nogle urter eller noget hun kunne give ham, men ellers så var det tid til at gøre sig klar til at man skulle herfra. Og i tiden inden man skulle gøre sig klar, så kunne man jo altså også tilkalde præsten, som kunne tale med en inden man skulle til og afsted. Og nogle gange hvis man har været længe syg, så kan det være svært at give op for livet, og så havde man forskellige midler til. Man kunne for eksempel en lille smule ild under sengen bare for at få sjælen til at forlade det her gamle, syge legeme, som det måske har været.

Louise Lindblad: Og vi står i hans hjem. Hvad er det for noget?

Mette Boritz: Jamen, vi har sneget os ind i en gammel gård fra Østjylland. Den hedder Truegården, og den ligger på Frilandsmuseet, og det er en stor, firlænget og ret velstående gård fra starten af 1800-tallet. Den er bygget over lidt forskellige perioder. Sådan er det ofte med bindingsværksgårde på det her tidspunkt. Man tager ikke og bygger en fiks og færdig gård. Der kommer lidt til efterhånden, og på et tidspunkt har den altså fået lov og blevet en stor firlænget gård.

Louise Lindblad: Og hvordan ser det her rum ud, vi står i nu?

Mette Boritz: Jamen det er jo en typisk dansk bondestue, var jeg lige ved at sige, fra Østdanmark. Der er stor forskel på, hvordan man bor i Vestdanmark og i Østdanmark, selv om vi ikke tænker sådan i dag. Blandt andet kunne vi se da vi gik ind på denne her fine bondegård, at der er masser af tømmer i bindingsværket. Det er fordi det er en dejlig skovrige egn, og en anden ting er, at den er kalket rød. Altså den har en anden farve. Hvor man på Sjælland, på det tidspunkt, havde tradition for at kalke bindingsværket over og have dem, gårdene, hvide, så er der altså godt med farve på herovre i det østjyske. Noget andet er også byen, vi lige er gået igennem, den lille landsby, ser lidt anderledes ud, fordi tit forestiller vi os et gadekær og gårdene omkring - sådan så det ud, før landboreformerne virkelig trådte i kraft. Men i Østjylland har man ofte boet på en anden måde, hvor man har lagt husene langs en vej ligesom Trugården ligger her. Og nu er vi altså kommet ind og står ved siden af alkoven. Der er sådan god en så han kan rejse sig op, hvis han har svært ved at komme op i sengen. Og de fleste, når man er på Frilandsmuseet eller ser sengen fra datiden - især hvis du kigger til den ene side her, hvor vi har en meget lille alkove - så undrer folk sig altid over, hvorfor de er så små. Den første tanke er jo jamen det er jo fordi menneskerne var så små dengang, og det er på sin vis også rigtigt, fordi de var mindre end vi er i dag og ikke nær så høje. Men grunden til at sengene er små skyldes faktisk, at man sad op og sov, og det er sådan lidt pudsig. Altså fordi man ved faktisk ikke hvorfor. Så i den her seng, der er halm i bunden, så er der nogen underdyner, og så har man altså halvt siddet, halvt ligget, i sin seng. Man

har haft nogle store puder i ryggen, som man halvt sidder og ligger, og man ved faktisk ikke rigtig hvorfor.

Louise Lindblad: Det lyder ikke så behageligt, heller ikke hvis man ligger og er døende.

Mette Boritz: Omvendt så kan det være meget behageligt. Der er nogen der siger, at du kan faktisk lettere trække vejret. Hvis du nu har gået og tærsket en hel dag, der er meget støv på en bondegård, jamen så kan du bedre hoste hvis du sådan halvt sidder halvt ligger. Det gør jo også måske, at der kan være lidt flere i sengene. Man er jo ofte sovet med sine børn i sengene. Men der er også en anden ting, nu vi er så tæt på døden og vores bonde her. Der er sådan en lille fortælling om, at nogle var bange for at dø og det der sker lige om lidt, når vores bonde dør, da han bliver lagt fladt ud på et ligbord. Så hvis nu døden kom forbi her en aften og så, at han lå fladt, så kunne han jo tage fejl og tro han var død.

Louise Lindblad: Den døende husbonde Lars kunne have boet her på den østjyske gård med sin familie, sin kone, husmoderen og deres fire børn. Den største er måske sendt ud for at tjene på en anden gård. De mindste løber omkring. Jeg forestiller mig, at Lars fra sin seng kan høre børnenes hvin og latter, når de løber forbi vinduet. Og de klingrende lyde fra tjenestefolkene på stedet. Storepigen, lillepigen, karlen og lilledrengen, der går til hånde i og omkring gården.

Mette Boritz: Det er nok i høj grad kvinderne, som jo har hjulpet med, at han fik mad, han fik drikke, indtil han skulle herfra. Og måske har de vidst det, fordi med døden, så tager man jo varsler. Der er rigtig, rigtig mange ting, man kan tage varsler af. Jul og nytår er nogle af de tidspunkter på året, hvor man tager varsler, men ellers er dødevarsler noget, som er en del af hverdagen på det her tidspunkt. Afhængig af hvor vi er i Danmark, kan de jo være forskellige, men der var mange ting, man lige skulle vogte sig for. Altså to knive, der kom til at ligge over kors ved et tilfælde, det kunne varsle død. Hvis muldvarpen begyndte at lave muldvarpeskud inde i huset, så varslede det også død. Og nu lyder det mærkeligt, for hvordan kunne den det? Men hvis I kigger ned på gulvet, så har vi jo altså et lerstampet gulv, som er helt almindeligt i alle bondehuse. Det har man i de rum man bruger til hverdag, og kun i den fine stue er der træ på gulvet, og i bryggerset er der sten på gulvet, af praktiske årsager. Så hvis der lige pludselig kom et muldvarpeskud op gennem det her lergulv, så skulle man altså vogte sig, for så var det et tegn på en ville dø. Man kan også passe på, for hvis uglen sidder og tuder ude på taget om natten, jamen så er det også dødevarsel. To høns, der kommer op at slås kan være et dødevarsel og hunde er meget gode til at sanse døden, så man regner med, hvis en hund tudet om natten, jamen så var det et dødevarsel. Og det den gjorde, det var at den kunne fornemme det kommende ligtog, der skulle gå fra gården eller fra et sted. Og det man skulle gøre, hvis man har modig, og det var man nok ikke, så skulle man gå ud og tage fat i hundens ører, tage dem op og samle dem over hundens hoved og igennem hullet ørerne dannede, kunne man så se det ligtog, der kom kørende. Og hvis det var lidt sløret henover, så var det fordi det var ens egen død.

Louise Lindblad: Uhyggeligt.

Mette Boritz: Meget uhyggeligt.

Louise Lindblad: I aftenskumringen sidder bonden Lars i alkoven og prøver at falde i søvn, men duften af fyrretræ fylder pludselig rummet, og han tænker på, om det mon er hans egen ligkiste, han lugter. Pludselig fornemmer han også vand dryppe på den pude, han har i ryggen, og rigtigt nok står der en mørk skikkelse i det ene hjørne i værelset, som kommer nærmere og nærmere. Lars dør denne nat, og næste morgen ringer landsbyens klokker for ham.

Mette Boritz: Det er jo den der sjove kæmpen mellem det gode og det onde. Og en kirkeklokke, en indviet kirkeklokke. Er jo en god måde at få sjælen i den rigtige retning, kan man sige. Så sjæleringning var sådan et tegn til, at nu var der altså en eller et symbol på, at nu var der en, der var død i landsbyen, og så blev der altså ringet fra kirken, og efter det, jamen så gik der en masse ting i gang. Praktiske ting dengang omkring en begravelse. Først skulle man ud og finde piger, altså udover dem der var i huset, så kunne man gå ud og byde piger ind til at skulle komme og vaske liget og klæde liget. Og det var noget af det første der skete. Det var, at man klædte liget i ligskjorte, og liget kunne også få sit pæneste tøj på. Ofte var det ens bryllupstøj eller ens fineste tøj, man fik på, og kunne altså bære, og det skulle være ens egne klæder, noget man selv havde. Hvis det var en andens klæder, eller noget man havde fra en anden, jamen så var det et dårligt tegn for den person tøjet var taget fra, så det de gjorde... Nu går vi ind her ved siden af. Nu går vi nemlig ind i husets øverste stue, eller storstuen. Det er den fine stue på gården.

Louise Lindblad: Den med trægulv?

Mette Boritz: Det er nemlig den med trægulv, og hvis man kigger sig bare om i øverstestuen eller den store stue her, så er den jo... Der er god plads herinde, der er ikke så mange møbler, dem der står ud til siden. Og det vi har herinde, det er store kommoder, det er skabe og det er kister, og nu selvom det handler om død, så er de her kister ikke ligkister, men kister til tøj og til linned, som er en stor sum penge værd i det gamle landbrugssamfund. Det var også her inde i den her stue, at man fejrede forskellige ting, og det var også her, man skulle ind og ligge, når man var død.

Louise Lindblad: Så de har taget bonden fra sin seng herind til storstuen. Og hvor har de så placeret ham?

Mette Boritz: Så har du hentet et bord eller en plade med to bukke, og så har du lagt ham her helt fladt på ligbordet.

Louise Lindblad: Ovenpå lighalm, på et bord midt i storstuen, ligger den døde bonde. Han ligger med tre kors på sig, et på brystet, et på maven og et på benene. Der ligger også en stålsaks, der står åben. Alt sammen for at holde det onde væk. En salmebog er placeret under hans hage og to

mønter på hans øjenlåg. Og sådan ligger han her i sit eget hjem de næste dage frem mod at han skal i graven.

Mette Boritz: Og så gik man ellers i gang med at våge over ham. Man kunne stille et lille bord for enden af det bord han lå på. Så stillede man et andet bord og så stillede man lys der. Man kunne dække for med vinduerne, hvis man synes det. Og jo længere oppe i 1900 tallet man kommer, jo mere kommer der med flor og lidt udsmykning. Noget af det man også gjorde, det var at advare dyrene. Der var nogle steder, man havde tradition for også at lukke bistaderne i det øjeblik en døde på gården. Fordi man havde en fornemmelse af, at dyr og mennesker hang sammen, så bierne kunne fornemme det her dødsfald og skulle altså også sikres mod noget ondt, mens man var i denne her gråzone mellem liv og død. Og alt handlede jo i virkeligheden om, at man var lidt bange for de døde - ikke for personen som lå her, men for de kræfter, der er mellem det gode og det onde, som også er på spil, når en dør.

Louise Lindblad: Nu var jeg i forrige afsnit i middelalderen og tale om vågenatten. Er det den samme måde man sover på her i starten af 1800-tallet?

Mette Boritz: Det man gør, det er, at man sætter sig ved den døde, og der er ofte nogen... Det er lidt forskelligt, hvor man er i landet, men som sidder ved den døde og passer den døde. Men så begynder der også at komme gæster til, og man har en bydeman ude der begynder at invitere folk til selve begravelsen, og det kan så gøres på en helt bestemt måde. Altså der bliver sendt en bydeman ud, nogle gange bydepiger også, til ligvasken når vedkommende lige er død, og de tager ofte en bid brød med og noget snaps og noget som man skal have en bid... Man går ud og byder til og fortæller hvad rolle de forskellige har, som man går hen til. Nogen skal måske hjælpe med at bære kisten, når liget skal i jorden, og andre skal måske komme med nogle forskellige ting. Så det er der sådan en helt fast formel for.

Louise Lindblad: Og hvor mange dage ligger han fremme her i storstuen?

Mette Boritz: Gerne et par dage ligger han her, så folk kan komme og tage afsked med ham.

Louise Lindblad: Så kan hans børn også ligesom rende omkring ham, og... Det er sådan helt åbent?

Mette Boritz: Ja, det er helt åben, og mens man våger, og mens han ligger her, jamen så holder man også lidt festivitas. Det er helt almindelig, at der kommer folk forbi og skal sådan lidt tage afsked. Jamen så drikker man brændevin, man kan spille kort... Nogle steder udvikler de her vågestuer sig til sådan lidt et gilde, hvor man kan danse. Det gjorde man især i Norge. Så blev det nærmest en fest omkring det her lig. Men der bliver sagt ordentligt farvel også mens liget stadig er i huset.

Louise Lindblad: Og det synes jeg jo sådan, i nutidig kontekst, at skulle forestille sig at have en afdød liggende i sit eget hjem på den måde. Altså, kunne du forestille dig det?

Mette Boritz: Nej, men det hedder sig jo, at afdøde mennesker jo faktisk ser meget fredelige ud. Altså, jeg tror også, det er fordi vi ikke er vant til at se døde i dag, med mindre man er i hospitalsvæsenet og så videre. Altså forestiller vi os det er meget skræmmende, men i virkeligheden er det faktisk ikke så skræmmende.

Louise Lindblad: Dagen er kommet, hvor bonden Lars skal i jorden. Alle rum her i gården er allerede fyldt op af begravelsesgæster, som har været her siden morgenstunden. Den døde bonde ligger i en kiste i sit fineste tøj. Hans storetæer er snøret sammen med en rød uldsnor og hans ben med et sort bånd.

Mette Boritz: Når man har bundet sine fødder eller sine ben, så kan man jo ikke gå, og derfor kan man ikke gå igen.

Louise Lindblad: De var meget bange for, at de her afdøde skulle gå igen?

Mette Boritz: Absolut meget bange for at de afdøde skulle gå igen. Og det kommer den sidste del af begravelsen til at handle om: at få liget ordentlig ud af huset, så ikke det kommer til at besøge familien og gården. Så man binder sammen, på tær og ben nogen steder. Man skal også sørge for alt kommer med i kisten, altså også hvis man har ordnet vedkommende, der er død og redt håret og ordnet negle og sådan noget. Alt hvad der er tilbage af stumper... hvis man har mistet en arm eller ben. Alt skal helst med i kisten, for ellers opstår man jo ikke som det hele menneske i den næste verden - det næste rige man kommer op til. Så det er meget vigtigt, at der er helt styr på det. Og så er det jo, at man skal af sted til kirkegården. Og der har man allerede styr på... Nogle har ønsket sig en bestemt hest, nogen speciel vogn... Man har gjort sig tanker om, hvordan man vil fragtes hen til sit sidste jordiske hvilested. Der er også regler for, hvem det er, der skal bære en og følge en. Er man gift skal være de gifte, men er man ugift, så skal være ugifte mænd. Hvem der skal klæde og pynte med krans og så videre... Der er helt styr på det her ligtog, som lige om lidt skal bevæge sig af sted mod kirken. Men inden da, så skal vores bonde jo have lukket sin kiste og ud af huset, og så får vi altså problemet, fordi man ikke... Nogle få steder har man taget liget ud, og så er det været vigtigt, at det er kommet ud med benene først. Men mange steder i Danmark havde man alle mulige forsøg på at sørge for, at den døde ikke kom tilbage og ikke gik igen. Og det er derfor, vi har den her lidt sjove dør i siden, som er en ligdør. Altså en særlig dør, hvor der ikke er nogen... Man kan ikke komme ind udefra, fordi så kunne den døde ikke komme tilbage og forsøge at komme ind igen. Men man kan åbne herfra, og så bliver kisten simpelthen båret ud gennem den her særlige ligdør. Mange steder har man muret den til eller lavet bindingsværk over eller banket hul i væggen, som man hurtig kunne reparere igen, men til at få en død ud. Nogle steder har man taget ud gennem vinduerne, og i Sydvestjylland har man simpelthen haft en helt særlig dør, fast, i huset, som er lige døren.

Louise Lindblad: Så det skal være en udgang hvor de ikke kan komme tilbage ind i huset igen.

Mette Boritz: Præcis... Som kan blive muret til eller kan blive lukket til på en eller anden måde, fordi så kan man ikke komme og gå igen. Det er også vigtigt, at man får vasket ordentligt herinde, når den døde er kommet ud, og nogen kunne altså også tage at putte hørfrø rundt om gården, når liget var båret ud, fordi hørfrø holder blandt andet spøgelse væk. Og det var noget af det, man var bange for, at man kom tilbage som spøgelse. Som genfærd. Så går begravelses toget ellers af sted mod kirken, og der skal man også vogte sig.

Louise Lindblad: Jeg synes vi skal gå ud hvor der er fuglefløjt og...

...

Med retning mod kirkegården går ligtoget af sted ad den nøje planlagte rute. Konen, børnene, tjenestefolkene. En stor del af landsbyen er med til at bære og følge kisten med den døde bonde mod graven.

Mette Boritz: Og den der kirkevej skal man altså også vogte sig lidt for, fordi der er også sådan noget lidt spøgelsesagtig med at se ligtog mod kirken om natten som varslere. Og nogle steder havde man også den tro, at så skulle man sikre hele vejen mod kirken, så man kunne finde på, at de skel der var eller... man kunne komme ind til marker, eller hvis der har været låger, jamen så har man vendt dem om, bagvendt, fordi så kunne spøgelse eller person ikke gå igen og komme ind af dørene, hvis man fik trang til at komme tilbage.

...

Efter begravelsen, så går man jo tilbage hertil. Og så er der jo altså fest og gravøl. Arveøl kaldte man da også nogle steder, hvor alle dem, der har deltaget, jo kommer hjem og bliver beværtet på allerbedste vis. Og det kunne gå ret voldsomt for sig både med kortspil. Nogle steder med dans. Man prøver at begrænse det i 1700-tallets, i slutningen, og i 1800-tallet, fordi det jo er store summer, der bliver brugt på de her begravelser. Men man har svært ved at komme igennem med det. Også fordi nogle gange er det skrevet ind i de kontrakter, der er. Altså for eksempel hvis man har en aftægtskontrakt, så... Det vil sige, man er et gammelt par der bor på denne her gård, måske. Så har man en helt fast aftale med bonden, hvad man skal have, også når man dør, og det vil man jo ikke dispensere fra. Og man har forberedt sig netop med god mad, fordi man går utroligt meget op i ens eftermæle. Og det kan jo lyde lidt sjovt, men det er faktisk rigtig, rigtig vigtigt at have et godt eftermæle. Og et godt eftermæle er også, at man bliver ordentlig fejret, at der er noget godt at spise og man bliver husket tilbage på som et godt menneske, men hvor man også netop blev fejret ordentligt.

Louise Lindblad: Altså, jeg synes, det er jo ikke særlig mange år siden det her. Når man kigger på det i en historisk kontekst. Jeg synes, det er den store rolle, som familien og hjemmet spiller i forhold til i dag, hvor vi jo ikke har særlig meget med den afdøde og vores afdøde at gøre, det synes jeg egentlig der er nogle meget fine ting i. At man har så stort et ansvar som familie.

Mette Boritz: Ja og som naboer og venner. Fordi en ting er jo dem på gården, det er jo ikke nødvendigvis ens familie, det er jo også tjenestefolkene. Men hele landsbyen har jo været involveret i de her begravelser i og sige ordentlig farvel, komme forbi og hilse på den døde en sidste gang.

Louise Lindblad: Er der nogen af de her ritualer eller måske bare elementer i dem, som du måske godt kunne se mening i at føre videre til nutiden eller have som en del af din egen død?

Mette Boritz: Jeg tænker, det er med at sige ordentligt farvel og ikke at være bange, for de døde er måske noget, vi skal mere tilbage til, så ikke det bliver så farligt og uhyggeligt. Selvfølgelig har det været uhyggeligt her, når man har været bange for at folk går igen og så videre. Men men selve døden har jo ikke været uhyggelig eller farlig. Den har været fredfyldt og noget man har samledes om for at mindes den afdøde.

Louise Lindblad: Da min morfar døde for nogle år siden, var det faktisk min mormor selv, der stod for at gøre ham i stand og ordne hans negle og hår og sådan. Og det synes jeg bare, der var noget enormt fint og kærligt i, at det selvfølgelig var hende, der skulle gøre sin mand i stand, når han skulle herfra.

Mette Boritz: Det lyder rigtig fint, at det ikke er en bedemand, og det foregår på et sygehus, man er død, og så kommer der en bedemand, og man bliver lagt i kisten, så man selv får lov og pusle om ens gamle ægtefælle.

Fortæller: Du har lyttet til historien om dædørene i 1800-tallets bondesamfund. Overtroen levede godt og længe på landet. Ligeså gjorde de mange skikke og ritualer, der hørte sig til, når en afdød skulle sendes fra gården. Men med tanke på, at ud af hundrede fødte børn var femogtyve døde inden de fyldte et år, så var det måske ikke så underligt, at dødens varsler, hvad enten det var hundens gøen eller nattergalens tuden, var noget, man lyttede efter, når man satte sig til at sove i alkoven i nattens mørke, mens døden gik sin runde.

Louise Lindblad: Obscuritas er produceret af Louise Lindblad for Vores Tid med støtte fra William Demant Fonden. Redaktør er Rikke Caroline Carlsen. Du kan finde flere podcast om historie ved at søge på Vores Tid i din podcast app.

[Vores Tid – Nationalmuseets Mediehus](#)

[Obscuritas 3:5 Trolddomspotten i Næstved](#)

Produceret af Louise Lindblad for Vores Tid